

KÖNYVESPOLC

Újjáéledt a Magyar Népművészet kiadványsorozat

Köszöntjük a 75 esztendő szerzőit! (Szerk.)

A Néprajzi Múzeum méltán híres, mind szakmai, mind tipográfiai tekintetben kiváló kiadványsorozata, a *Magyar Népművészet*, a magyar néprajztudomány klasszikusainak (Bátyk Zsigmond, György István, Viski Károly, Gönyey Sándor stb.) korában és közreműködésével 1924-ben indult meg. Első számként *Bátyk Zsigmond*: Rábaközi hímzések I. című munkája jelent meg. Az első szám minden akadályt, gátló körülményt leküzdő sikere arra készítette a Néprajzi Múzeumot, hogy 1924–1926-ban, tehát három év alatt, további 11 számot jelentessenek meg. És ekkor, 1926-ban, a XII. kötet megjelenése után, váratlanul, kissé érthetetlenül is két évtizedes kiesés, hallgatás következett. A későbbiek során ezt a törést többen a közelgő, a Néprajzi Múzeum által jó előre észlelt gazdasági világválsággal magyarázták.

A XIII. kötet (Gönyey Sándor: Drávaszögi hímzések) 1944-ben jelent meg, nyilvánvalóan rossz időpontban. Nem is lett folytatása; újabb hosszú, ezúttal hétéves hallgatás következett. A XIV. kötet (Dajaszásziné Dietz Vilma: Borsod megyei régi keresztiszes hímzések) 1951-ben látott napvilágot. Ez az időpont minden látszat ellenére jónak mutatkozott, mert négy termékeny év következett, a Magyar Népművészet megjelenése szempontjából. 1951–1955 között, gyors egymásutánban jelentek meg a sorozat XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX. és XXI. kötetei, mintha be akarták volna hozni a lemaradásokat. Azonban a XXI. számként megjelent *Román János*: Sárospataki kerámia című munkája után egy hűján negyven évről kellett eltelnie a következő, a XXII. kötet megjelenéséig (1944).

Ez a szünet már arra mutatott, hogy a méltán nagy hírű, reprezentatív kiállítású, színvonalas szakmaiságot képviselő sorozatnak vége. Úgy tűnt, hogy a Magyar Népművészet megszűnésébe minden illetékes szervezet, intézmény, valamint kutató, szakember, kiadó belenyugodott, a sorozat folytatása végleg lekerült a napirendről. Ezt a vélekedést erősítette az a körülmény is, hogy a néprajzi érdeklődés fokozódásával párhuzamosan a helyi – területi, vagy legújában regionális (megyei) könyvkiadás – néprajzi – és ezen belül népművészeti munkák megjelentetése is – erőteljesen megosztotta a publikációs tevékenységet. Számos vidéki múzeumi, városi, megyei népművészeti kiadványról tudunk ezekből az évekből; több olyanról is, amelyeknek ebben a reprezentatív sorozatban kellett volna megjelennie.

A Magyar Népművészet című sorozat 1994-ben indult újra. A Kiadványsorozat XXII. és az 1995-ben megjelent XXIII. kötete is a Néprajzi Múzeum

kiadványa. Változás ezen a téren az, hogy a kiadást támogatók neveit is feltüntetik a belső címlap verzióján: „A kiadvány a Magyar Köztársaság Országgyűlése, a Nemzeti Kulturális Alap Népművészeti Kollégiuma és a Néprajzi Múzeum Barátainak Köre Egyesület támogatásával jelent meg.” Az sem közömbös, hogy ezek alatt a sorok alatt a következő olvasható: „A gyűjtőmunkát támogatta a Csehszlovákiai Magyar Kultúraért Alapítvány.”

Az újraindított sorozat első, szám szerint a XXII. kötete 1994 végén jelent meg. *Kocsis Aranka*: Zoboraljai hímzések című, gazdagon illusztrált (részben színes) kötetéről van szó. *Kocsis Aranka* a kérdésre vonatkozó előzetes gyűjtések anyagának, illetve irodalmának alapos ismeretében munkájának anyagát az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján gyűjtötte. Minden vonatkozásban alapos, részletekbe menően pontos munkát végzett. Kötetének értékes részét jelentik *Arany A. László* viseletfotói. Anyagát több szempont szerint csoportosította és mutatta be. *Bevezetés* után (amely a Zobor-vidék, Zoboralja meghatározásából, lakosságának rövid ismertetéséből és a Zoboralján élt, itt járt, dolgozott etnográfusokról szóló megemlékezésből áll, *Vászonhímzések* fejezetcím alatt, mindjárt ezt a nagyon népszerű hímzésfajtát ismertet. A következő fejezet címe arra utal, hogy az itt elmondottak egyfajta hímzés fajtáról, hímzéséstechnikáról szólnak: *Lyukhímzések*. A harmadik fejezet egy *Hímzésgyűjtemény* keretében a különböző díszítőmotívumokat mutatja be: *Öltések*, *Apró minták* és *Vászonhímzések* alcímeken. Ezután a hímzéseket földrajzilag határozza meg. Külön szól a *Délkeleti falunk*, a *Hegy megetti falunk* és a *Víz megetti falunk* vászonhímzéseiről. A *Lyukhímzésekről* *Arany A. László* hagyatékában lévő lyukhímzéses darabok alapján foglalja össze mondanivalóját. A kötet tudományos hitelét nagyban emeli az *adatközlők* adatolt felsorolása, valamint a rövidegsége ellenére is jó *irodalomjegyzék*. A kötet felhasználását, beépülését a nemzetközi tudományosságba szlovák-, német- és angol nyelvű *összefoglalói* segítik elő.

A kötet fontos szakmunka és így jelentősége nemcsak abból áll, hogy az újraindított Magyar Népművészet első kötete. Kár, hogy nem korábban jelent meg, mert szorosan kapcsolódva a Palóckutatáshoz és a Gömörkutatáshoz, mindkét kutatást gazdagíthatta volna.

Az újraindított *Magyar Népművészet* második, XXIII. kötete, az 1995 elején, voltaképpen az előző kötettel egyidőben megjelent *Kardalus János*: Székely festett bútorok című munkája volt. Ahogy *K. Csilléry Klára* előszavából megtudjuk *Kardalus* munkája 1982-ben már megjelent magyar és román nyelven Csikszeredában, a Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita Megyei Irányítóközpontja kiadásában. A jelen kiadás mind szövegében, mind tárgyi és képanyagában lényegesen bővített, javított munka. A javításra,

kiegészítésre már csak azért is szükség volt, mert ugyanebben a tárgykörben közben több feldolgozás is napvilágot látott. A sok cikken, kisebb-nagyobb tanulmányon kívül ezúttal csak a *Kocsi Márta–Csomor Lajos: Festett bútorok a Székelyföldön* című munkát (Bp. 1982.) említjük.

A most megjelent Kardalus-féle feldolgozás is valahogy visszautal az e téren és ezen tárgykörben is egyszerre kezdetnek és összegezésnek is tekinthető *Malonyay-féle*, 1909-ben készült és 1985-ben reprint kiadásban újra megjelentetett *A magyar nép művészete* II. kötetére, amely *A Székelyföldi, a csángó és a torokói magyar nép művészete* alcímet viselte. Kardalus Malonyay mellett elsősorban *K. Csilléry Klára* két nagyszabású összefoglalását forgatta (*A magyar nép bútorai*. Bp. 1972. és *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*. Bp. 1982.) A székelyföldi bútorkészítő központok közül a vargyasi vált legismertebbé. Nem kis mértékben *Kós Károly* széles körben elterjedt monográfiája következtében (*A vargyasi festett bútor*. Kolozsvár, 1972.).

Kardalus most megjelent összefoglalásának az az érdeme, hogy „a virágos bútor” meghatározásán túl (a festett bútorok díszítése, a használt festékek, a festett bútorok elterjedése és a bútorformák-szerkezeti elemek és ezek díszeti alapján) sorra veszi a székelyföldi bútorkészítő-bútorfestő központokat és röviden ismerteti történetüket, jellemző tevékenységüket. Így kerül sor Abásfalva, Agyagfalva, Bogárfalva, Csátószeg, Csehétfalva, Csikánfalva, Csikmenaszeg, Csikszentdomokos I-II., Csikszenttamás, Derzs, Fítód, Gyergyószárhegy, Gyergyóújfalu, Homoródalmás I., Homoródalmás II., Korond, Lövéte, Parajd, Gyergyócsomafalva bútorművészetének, bútorfestésének bemutatására. Kardalus a bútorfestő központok felsorolásánál és ismertetésénél megjegyezte, hogy „Vargyasi ismertetésétől szándékosan tekintettünk el, mivel Kós Károly 1972-ben külön kötetet szentelt a községben működött jelentős alkotóknak”.

Kardalus munkájának értékét nemcsak a teljességre való törekvés adja meg, hanem az is, hogy a nagy anyagban végzett évtizedes gyűjtő-kutatómunkája eredményeként sikerült bizonyos díszítménytípusokat egymástól elkülönítenie és ezek elterjedését követve történetileg is tagolni a székelyföldi festett bútorkészítő központok tevékenységét. Kardalus eredményeit *K. Csilléry Klára* előszavában így összegezte: „Kardalus Jánosnak végül is sikerült elhatárolnia az egyes stíluscsoportokat: alcsiki, felcsiki, gyimesi, gyergyói, Homoródmenti, Udvarhelyi vidéki és derzsi irányzatot különböztetve meg, miközben húsz XIX. századi és néhány XX. századi hagyományos stílusban dolgozó bútorfestő mesternek a tevékenységét rögzítette.”

A Magyar Népművészet XXIII. köteteként megjelent egyszerű feldolgozást rövid, igazán csak a leglényegesebbekre kiterő irodalomjegyzék zárja. A kötethez járuló német-, angol- és román nyelvű összefoglalások pedig jelentős mértékben hozzájárulnak a magyar népművészet külföldi – mind szakkörökben, mind pedig az érdeklődők sorában – megismeréséhez, megszeretéséhez.

Talán mondanunk sem kell, hogy a két újrakezdő egyszerű munka után nagy várakozással tekintünk a sorozat következő kötetei elé.

Dankó Imre

CSÁKY IMRE:

A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII-XIX. században

Utóbbi évtizedekben megelégnünk az érdeklődés a címerek iránt, hazánkban is. Régi jelképek felújítása és új címerek megjelenése magával hozta a heraldikai irodalom gyarapodását is. De a nem kifejezetten heraldikai munkákban is megjelennek a címerábrázolások. Nélkülük nehezebben megismerhető az adott kor vagy terület sajátos valósága.

Csáky Imre honvéd százados, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tanára. Könyve szélesebb ismeretanyagot ad, mint amit a cím ígér. Több mint 60 oldalas első része heraldikai tankönyvet pótol. 363 fekete-fehér címerrajz és szövegvégkép mutatja be az általános címertant, főleg a szabályos címerek megszerkesztését elősegítő címertudomány és címerművészet elemeit magyar nemesi családok címereiből válogatva. Megismerteti az olvasót a címerjog alapjaival, bemutatja a címer alkotórészeit, a címerpajzs fajtáit, arra is kitérve, hogyan kell megszerkeszteni a különböző alakú címerpajzsokat. Mivel több emberöltő óta nem jelent meg a pajzsszerkesztés „technikáját” bemutató munka, ezáltal Csáky Imre könyve a címereket alkotó művészek nélkülözhetetlen segítőtársa lesz! Hadtörténet iránt érdeklődők üdvözölhetik a különböző korokban Magyarországon használt pajzsok, sisakok, zászlók legjellegzetesebb darabjait is.

Külön fejezet foglalkozik a megyerendszer kialakulásával s a vármegyék címerhasználatával. Mivel itt különböző nézetek csatáznak egymással, a szerző ismerteti ezeket. Hivataltörténetileg nagyon fontos ez a rész! Érdekes, hogy a XVI. századig nem volt minden megyének pecsétje, a tisztviselők saját családi címerüket használták hivatali ténykedésük során. Erről meggyőződhetünk a könyv legerjedelmesebb, harmadik részét olvasva (A vármegyék címertáblái), amely voltaiképpen egy album, ahol megtalálhatók a XVIII-XIX. századi magyar állam vármegyéinek színes címertáblái, melyek ilyen formában még nem kerültek nyilvánosságra. A szerző következetesen ragaszkodott az eredetileg adományozott címerpajzs formájához, színehez is, ha azok oklevelekben, a Királyi Könyvekben vagy kancelláriai iratokban fellelhetőek voltak. Amennyiben nem, úgy a címeres megyei pecsétet, illetve levéltári anyagokat vette alapul. Történeti kitekintéssel ellátott szabatos címerleírások tartoznak a megyei címerekhez és kisméretű térkép az adott vármegye földrajzi fekvésének feltüntetésével. Utóbbi jól egybevethető a fejezetet bevezető nagyméretű színes térképpel, amely a XIX. századi Magyarország jelentősebb településeit a megyehatárokkal együtt tartalmazza.

71 színes címerkép vezet végig a történelmi Magyarországon, szinte honismereti lexikont kapunk megyei bontásban. Utal a megyét alkotó területi egységekre, a jelentősebb történelmi eseményekre. Tükröződnek a címerben a megye egykori gazdasági feltételei is. Már egyik legkorábbi – 1498. évi – címeradományozáskor Somogy megye szőlővenyigét átfogó, könyökben behajlított férfikart emelt pajzsára, három szőlőlevéllel és két szőlőfürttel. Ezek már II. Ulászló oklevelé szerint a föld termékenységét és a bor bőségét voltak hivatva jelképezni. Feltehetően ugyanez okból jelenik meg a szőlő újabb megyei címerekben is. Pl. Baranya, Bereg, Heves, Küküld, Kolozs, Szilagy, Torontál, Ugocsa. Tükröződik a természeti-gazdasági környezet esetleges megváltozása is. Heves megye címerén a szájában kigyózt tartó gólya a vele közben egyesült Külső-Szolnok megye címerrajzán is ott van, de a gólya lába alól eltűnt a hal, helyébe mocsári káka és sás került, jobb lába pedig az említett szőlőfürtöt tartja. Következtethetünk ebből a nagyobb vizek XIX. századi eltűnésére, a szőlőművelés fellendülésére a török kiűzése után. Sok címer utal gabonatermelésre, kalász formájában: Békés, Bihar, Szabolcs, Ung. Ippal nem találkozunk archaikus megyecímereken, bányászat is ritka (Krassó-Szörény és Máramaros). Ugyanott a méhkaptár és gyógyforrás is megjelenik. Erdőgazdálkodás jele a makk (Szilagy, Veszprém).

A múlt századi, erősen közjogi szemléletnek megfelelően politikai viszonyok is befolyásolhatják a címert. Beszterce-Naszód vármegye 1876-os címerének baloldali pajzsán helyet kap a Romulus és Remus szoptató farkas, Mars hadisten, pajzsán a megújuló római virtusra utaló kezdőbetűkkel. A Kárpátok csúcsán pedig a román címerből kölcsönzött sas áll. Barátságos gesztusok azok a román nemzetiség felől!

Viharos történelmünk és a honvédelem elsődlegessége miatt a megyei címerek többsége ábrázol katonát, tartalmaz fegyvert, esetleg harci jelenetet. Turóc vármegye pajzsán pl. a kard egy vértől csöpögő török fejet szúr át. Jól tanulmányozhatók régi egyenruhák Temes és Udvarhely megye hátór-ábrázolásain. Kolozs vármegye Marsot, a háború istenét állította a címerpajzs baljára, Pallas Athéné párijaként. Dicső haditettre emlékezett Hajdú megye címerében a felkelő nap, a hajnali Álmosd-nál vívott csata visszfényeként. Torda-Aranyos vármegye címere Szent László csatájához fűződő legendát örökít meg. Erdő, bástya ábrázolás is gyakori. (Arad, Gömör, Vas, Veszprém, Szilagy, Varasd), hiszen nálunk a kultúra minden megjelenési formáit falakkal kellett védeni!

Feldolgozott 71 megyéjének többsége ma nem tartozik Magyarországhoz. Közülük 8 alkotja a ma már független Horvátországot, Lika-Krbava vármegye címerében is megjelenik a vörös-ezüst horvát kocka. De Modrus-Fiume vármegye Szeverinnel egyesített pajzsának baloldali is, ahol horgony és egy piros-fehér-zöld zászlós hajó utal a hajdani magyar tengeremlékre.

Katonás pontosság és filológusi alaposág ötvöződik a könyvben, amelyet jegyzetanyag és bibli-

ográfia egészít ki. A jelkép visszahat a szimbolizált tárgyra is. Megyei címereink megismerése a honismeretet és ezáltal a hazaszeretetet erősíti! (Corvina, Bp. 1995.)

Róbert Péter

Újszászy Kálmán emlékkönyv

E szépen megformált, bámulatosan gazdag tartalmú kötetet lapozgatva akaratlanul is az jut eszembe először, hogy ezekben a napokban lesz kilencvennegyedik esztendeje, hogy – micsoda véletlen – jelenlegi budapesti lakásomtól alig néhány sarokra, a Józsefvárosban, s ott is a József utcában született Újszászy Kálmán, aki középiskoláit a belvárosi Markó utcai gimnáziumban végezte. 19 évesen került Sárospatakra, s ettől a várostól, a Református Kollégiumtól nem is tudott elszakadni élete végéig. Választott hazája lett Zemplén és Sárospatak, s az évtizedek során mintegy a város élő jelképévé nőtt. Mint ahogy a szintén józsefvárosi építész-műteremből induló Kós Károly Kalotaszegi és Erdély jelképe lett.

A Kazinczy Ferenc Társaság, amelynek tiszteletbeli tagja volt Újszászy Kálmán, 1995-ben 7. évkönyvét az előző esztendőben elhunyt professzor emlékének szentelte. A Szabad Tér Kiadó, s mindenekelőtt a jelen kötet kiadását gondozó Koltay Gábor érdeme, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság Széphalom című évkönyv-sorozatának 8. köteteként az emlékezés-tisztelegés még nagyobb teret kapott. A két kötet együttes terjedelme így csaknem 1100 oldal. Míg a 7. kötet Újszászy Kálmán emlékére írott, különféle, igen szerteágazó témakörű tanulmányokat tartalmaz, addig a 8. kötet, az Emlékkönyv fele Újszászy Kálmán írásait közli, Szellem és világnézet, Magyarágismeret és falumunka, Ifjúság és népfőiskola, Utak és kincsek, Sárospatak és öröksége alfejezetekbe tagoltan. Az ezt megelőző Ember és szerep című egységbe Újszászy Kálmán önéletrajzi írásai, interjúk és levelek, s a bibliográfia (nyomtatásban megjelent művek és írásbeli hagyatéka) került. A Számadás és tanúságtétel részfejezetei: Érték és mérték, Emlék és vallomás, Ünnepek és köszöntés, Búcsúvétel és hitvallás, végül az utószavak (Kováts Dániel magyar és Balassa Iván angol nyelvű utószava) zárják a kötetet.

Jelen ismertetés nem vállalkozhat arra, hogy akár csak a tanulmányok címeit felsorolja, még kevésbé akár csak néhány szavas tartalmi kivonatokban történet ismertetésükre, hiszen az jóval meghaladná a rendelkezésünkre álló terjedelmi kereteket. Célunk nem lehet más, mint az olvasók érdeklődésének felkeltése, hogy megismerjenek egy életművet, magatartásformát, egy sajátosan református iskolavárost. A református jelzöt hangsúlyoznunk kell, hiszen Újszászy Kálmán a sárospataki Református Teológia professzora volt 1951-ig, s mikor a diktatúra erőszakkal bezáratta a Teológiát, majd megszüntette a Református Gimnáziumot is. Négy évtizeden keresztül az egyház kezelésében egyedül megmaradt Tudományos Gyűjteményeket szolgálta minden erejével, – haláláig. Nyomtatott életműve látszólag nem nagy,

a kisebb írásai elérték háromszáz nyomtatott oldalon, s talán legjelentősebb önálló kötete, *A filu* száz oldalas (hasonmás kiadásban jelentette meg a Kazinczy Ferenc Társaság 1992-ben, tisztelgésül a professzor 90. születésnapjára). Újszászy Kálmán nem tartozott a humán értelmiségnek abba a csoportjába, amely minden lehetőséget megragad annak érdekében, hogy írhasson, s írásait minél nagyobb számban (és terjedelemben) megjelenesse, s abban lelje örömét, hogyan sokasodnak kötetei a polcokon. Tanár volt mindenekelőtt. Oktatni és nevelni akart, s tudott. S ezt tette inkább élőszóval, mintsem leírt betűk garmadáival. Ahogy megszervezte a Faluszemináriumot, a leendő református lelkészeket a falu tanulmányozására, megismerésére ösztönözte, az korszakos jelentőségű. A gyűjtött anyag ma is ott szunnyad (szerencsére rendezetten, biztonságban) a Sárospataki Református Kollégium Adattárában, s felfedezésre vár. Bár ő szerényen elhárította a nagy szavakat a dokumentumok értékét illetően, bizony időszerű lenne az anyag megismertetése (tematikus katalógus formájában és válogatott részek közzététele). A megújuló helytörténetírás sem igen hasznosította a pótolhatatlan értékű leírásokat, képeket s egyéb dokumentumokat, sőt tárgyi anyagot.

A Tiszáninnen Református Egyházkerület példátlan határozottsággal állt ellen a diktatúrának akkor, amikor megtörték a katolikusok, evangélikusok, s a többi református egyházkerület ellenállását is. Az intézmények megszüntetését így végül csak úgy tudták kieroszakolni, hogy megszüntették az egész egyházkerületet, amely a kommunisztákkal kollaboráló kérszéges tiszántúli püspök olvasztott bele tartományába. A helyzet csak 1956 után rendeződött.

A Teológia megszüntetésével tanárai egzisztencia nélkül maradtak, s kényszerből az ország más részére távoztak. Újszászy Kálmán azonban maradt, s a Nagykönyvtár őrzője, gyarapítója lett. Mellette a múzeum is kiteljesedett, amelyben elvülhetetlen szerepet játszik a professzor felesége, a fáradhatatlan Deák Ilona.

Újszászy Kálmán a Nagykönyvtárba és a levéltárba igyekezett menteni 1945-től kezdve azt a kulturális-történeti dokumentum-kincset, ami nélküle elkallódott, megsemmisült volna. A számok önmagukban is beszédesek: 1920-ban a Nagykönyvtár 60 ezer, 1945-ben 77 ezer kötetet számlált, s 1980-ban már csaknem 270 ezerre nőtt. Beszerzésre alig volt pénz a könyvtárnak, de a bel- és külföldi adományozóknak köszönhetően hatalmas mennyiségben áramlott a könyv Patakra, jelezve azt, hogy a református magyar értelmiség ha nyíltan nem is állhatott ki Patak mellett, ebben a formában juttatta kifejeződése ragaszkodását.

Ha már nem lehetett tanszéke, nem oktathatott sem teológusokat, még kevésbé középiskolásokat, megtalálta a másfajta oktatási módszert. Az ország minden tájáról a Nagykönyvtárba és a múzeumba seregleg érdeklődőknek mutatta meg a kincseket, s a várost, a fiatal kutatóknak a mentora lett, szelíd határozottsággal vezette őket a tudomány birodalmában. Koltay Gábornak jelen kötetben először közölt, 1987-ben készült interjújában

találó jellemzését adja az 1945 utáni életműnek: „Beteljesedni látszik mindaz a sokrétű erőfeszítés, amely az elmúlt közel fél évszázadban az Ön nevéhez fűződik, hiszen mindez az Ön gyűjteményének élén kifejtett tevékenységére, főgondnoki szervezőmunkájára épül. Mindez a Patakhoz, a pataki szellemhez kitartóan hűséges emberek, munkatársak, egykori pataki diákok áldozatos erőfeszítése nélkül sohasem valósulhatna meg. Akármennyi dollár is érkezne ide, mégsem lehetne mire építeni, ha Ön a »Három fátylam ég« gondolatkörének szellemében a hit, a haza és az emberiség hármasságát egységét rendkívüli aprómunkával a gyakorlatban nem valósította volna meg a pataki iskola történetének egyik legnehezebb, félévszázados időszakában.” A Professzor természetes egyszerűséggel fogalmazta meg életművének lényegét: „... a világ legtermészetesebb dolgának tartottam, hogy szüntelen, szívós, kitartó munkával ennek a szellemnek a szolgálatába szegődtem. Soha életemben semmit sem hagytam félbe... Hálát adok a Gondviselésnek, hogy erőt és egészséget adott ahhoz, hogy ezt a munkát szép csendben elvégezhettem...”

Az amerikai magyarság életét dokumentáló hatalmas könyv, sajtó és egyéb anyag megszerzése, több amerikai új eredményeképpen új gyűjtemény alapját vetette meg. Az épületet kinőtt könyvtár új részleggel való gyarapodása, a Repositorium megépítése, a Cs. Szabó-könyvtár idekerülése, a református gimnázium újbóli megnyitása, majd a Teológiai Akadémia visszaállítása, s a rendszerváltás öröme is megadatott Újszászy Kálmánnak késő öregkorában.

Amilyen kicsiny, aprótermetű ember volt, olyan erő és akarat lakozott benne. Lezárt, kerek életművet hagyott maga után, amikor 92 esztendősen kivitték abba a sárospataki református temetőbe, amelynek történetéről, nevezetes halottairól egyik utolsó művét írta (jelen kötetben is újraközölték). Az sem akármilyen gesztus, hogy nem kívánta sírját koszorúkkal és virágokkal elborítani, hanem az erre szánt összeget a tisztelők koszorúmegváltás címén a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány számlájára fizették be, s a temető rendbehozására fordították.

Koltay Gábornak, s a szerkesztő Kovács Dánielnek csak hálásak lehetünk, hogy ez az Emlékönyv megjelenhetett. Sok-sok fényképe, a kedves rajzok sokunk számára megkönnyítik felidézni Kálmán Bátyánk emlékét, s akik eddig személyesen nem ismerték, azoknak is kedves ismerősévé válik. (Szabad Tér. Budapest-Sárospatak, 1996.)

Csorba Csaba

DR. UNGER EMIL – MAGYAR ZOLTÁN: Egy pesti polgárcsalád története

Aki egy család több évszázados történetének megírására vállalkozik, a források hiányos voltát s összegyűjtésük nehézségeit tapasztalhatja. Különösen érvényes ez abban az esetben, ha a család tagjai nem foglaltak el előkelő helyet a társadalmi hierarchiában, így a hivatalok, a hatóságok nem,

vagy igen csekély mértékben érdeklődtek irántuk. Tetteikről, nyilatkozataikról csak akkor készültek iratok, ha összeütközésbe kerültek a büntető hatalommal. Vagyonukat pedig csak egy-egy családi tragédia alkalmával vették leltárba, amikor a kis-korú árvák érdekeit igyekeztek megvédeni.

Mivel a levéltárakban esetleg fellelhető ilyen és hasonló források alapján csak igen hézagosan rekonstruálható bármilyen családörténet, szinte elengedhetetlen, hogy a források köre kiegészüljön naplókkal, gazdasági jellegű feljegyzésekkel, levelekkel, a családon belül nemzedékről-nemzedékre örökített, írásba sohasem foglalt történetekkel, féltve őrzött tárgyi emlékekkel. Olyan, a „privát szférához” tartozó, alkalmlag azonban történeti forrásként is kiaknázható családi emléknanyaggal tehát, melyet azok tudnak összegyűjteni és értelmezni, akik fontosnak tartják saját családjuk történetének megírását. Ha ez a szándék kellő szorgalommal s a múlt átélésének képességével párosul, olyan kiváló munka szülehet, amelyet Unger Emil és Magyar Zoltán „Egy pesti polgárcsalád története” címmel 1995-ben közreadott. Külön érdekessége a könyv születésének, hogy a két szerző csaknem két évtizeddel előzött egymástól függetlenül kezdte el a maga családja történetének kutatását, míg végül a közös őstől származó „Unger ág” és „Magyar ág” egy-egy képviselőjének egy irányba mutató törekvései e könyvnek a lapjain találkoztak.

Az 1730-as években Pinkafőről Budapestre települt közös ős, Unger Benedek kovácmester történetével indul a családörténet, s tart mindmáig: a szerzők a saját életsorsukról is beszámolnak. Ennek a két és fél évszázados „személyes történelemnek” a részletei természetesen nem férnek bele egy recenzióba, néhány mondatban mégis hasznos lesz felidézni a rokoni összefüggéseket s a család karrierjét. A beköltözött ős a céhes világban nem szokatlan „érdekházassággal” alapozta meg egzisztenciáját: egy kovácmester idősödő özvegyét vette feleségül. Így szerzett műhelyt, pesti polgárjogot, s hamarosan házakat is vásárolt. Nem ettől az özvegytől, hanem második házasságból született Antal és Ferenc, akik apjuk foglalkozását folytatták.

Antal családja volt a szerencsésebb a vagyonszerzésben, s a társadalmi ranglétrán való emelkedésben. Maga Antal több bérházzal rendelkezett, külföldi utazásokat tett. Gyermekei közül Antal fia, elsősorban szerencsésen alakuló ingatlanvásárlásainak köszönhetően, már nagypolgári életmódot ért el. Felesége az építész Pollack Mihály testvére volt; lányai, fiai értelmiségi pályára léptek. A szerzők közös őse, Ferenc, szintén ingatlanvásárlásokkal gyarapította vagyonát, ha nem is olyan gyors ütemben, mint testvére. De az ő fiai és vejei is értelmiségi foglalkozásúak voltak. A lányok például Erkel Ferenc testvéreihöz mentek férjhez, így az egyik ág története Gyulán is folytatódott. Az Ungerek és a Magyarok eltávolodása egyébként egy „császárhű” Ferenc és egy „magyar érzelmű”, a családi nevét is megmagyarosító Gyula nevű testvérpár 1861-es osztozkodásakor, pereskedésekor következett be: a két fiú olyannyira eltávolod-

dott egymástól, hogy a két család között szűnt meg az évre megszakadt a kapcsolat.

Vonzó feladat lenne e több ágú család történetét legalább a nevezetesebb tagok munkásságának felidézésével jellemezni, erre azonban nincs lehetőség. Csak utalhatunk rá, hogy a főképp műszaki értelmiségi foglalkozásúak életsorsának és karrierjének megannyi részletével ismerkedhet meg a huszadik századi családörténeti események kapcsán az olvasó.

A szövevényes rokoni kapcsolatok megismerhetőségén túl azért is figyelmet érdemlő a könyv, mert szemléletesen látatja, személyes életsorsokkal tükrözött Budapest nagyvárossá válásának folyamatát, s ebben egy család szerepét, helyét, mindennapi életét. Megelevenedik például előtünk a tizenkilencedik századi Pest „mikro-világa”. A lakásbelső leírása, a tárgyi környezet részletezése a pesti polgár életmódját segít megismerni. Sokatmondó például, hogy egy 1838-ban felvett háztartási leltárban zongora is szerepel, a tizenhét kocsi és szán nyilván arra utal, hogy a vagyon gyarapításához a bérfuvarozás is hozzájárult. A család presztízsének gyors növekedése fejeződik ki abban, hogy a kezdetben kovácmester, de gyorsan vagyonosodó Unger Ferencet 1861-ben öt gyászmisével búcsúztatták, s a gyászolókat huszonkét kocsi szállította a temetőbe. Ekkor már állt a családi kriptá a Kerepesi temetőben, melynek magyar nyelvű felirata önmagában is kifejezi a német származású pesti polgárok asszimilálódását. Ennek a Ferencnek a fia (szintén Ferenc) hadbíró volt, s három évvel korábban hunyt el apjánál. A halálakor felvett leltár igényesen, polgári ízléssel összeválogatott bútorokkal berendezett lakásról árulkodik. Szellemi igény szintje is kifejeződik abban, hogy számos természettudományos könyv mellett két magyar nyelvű is leltárba vettek egy német polgár könyvtárában.

Különösen érdekesek azok a részek, ahol az Újvilág (ma Semmelweis utca) utcában 1871-ben felépült bérházzal olvashatunk. Ebben a tizenkilenc lakásos emeletes épületben magyar és német nyelvű házirend szabályozta a lakók életét, akiknek nevét is, lakásuk nagyságát is megismerhetjük. Az apa által 1886-ban elkezdett, és fia által tovább vezetett beíró könyv a házban végzett korszerűsítéseket, a napi kiadásokat is tartalmazza. Megismerhetjük a család étkezési, ajándékozási, üdülési, fényképezkedési szokásait. Még az is pontosan kiderül, hogy Unger Emil villamosmérnök családja mennyit költött mozira, színházra. Komoly összeget áldoztak például a milleniumi ünnepségek belépőjegyeire: május 10-én novemberig harmincszor keresték fel a Múcsarnokot, a Margitszigetet, színházakat stb.

Szólnunk kell a családtagok személyes hangú leveleiről is. Ezek az érzelmi kötődésekről, az egymáshoz való viszonyról nyújtanak szemléletes képet, s ilyen módon lehetőséget kínálnak a családi-rokoni összetartozás működésmechanizmusának megértéséhez.

A könyv legfőbb értéke, hogy az olvasó számára a feltörekvő polgárról, ezen belül az értelmiségről, az értelmiségi létről kínál hiteles és emberkö-

zeli fejlődésrajzot. Amit az egykori középosztályról megtudhatunk, példa az életminőséghez, minta lehet a napjainkban újraformálódó polgár számára. Abban az értelemben mindenképpen, hogy szerves kapcsolat van – kell, hogy legyen – az anyagi gyarapodás és a műveltség megszerzése, folyamatos igénylése között.

A recenzens örömmel erősíti meg a történetíróként amatőr szerzőket (Unger Emil orvos-kandidátus, mellesleg, de koránsem mellékesen az éremgyűjtők által nélkülözhetetlen szakmunka, a Magyar Éremhatározó megalkotója; a Németországban élő Magyar Zoltán nyugdíjas építészmérnök pedig a karlsruhei egyetemen történelem és irodalomtudományi szakon másoddiploma megszerzéséért tanul) abban, hogy a maguk elé tűzött célt maradéktalanul megvalósították. Könyvük olyan család-történet, melyben legalább olyan fontosak a „pesti polgárról” szóló, általánosabb érvényű információk, mint a családtagok életének tényei. (Bp. 1995. Biró family Kiadás)

Sz. Bányai Irén

Nagykanizsa¹

Örvendetes, hogy az utóbbi években várostörténet-írásunk igen sok szép kiadvánnyal gyarapodott. Budapest, Szeged, Debrecen történetét feldolgozó monográfiák mellett méltó helyet kap Nagykanizsa városi monográfiája is, melynek első kötete a közelmúltban látott napvilágot. A szokásos polgármesteri bevezető után kiváló szerzők tollából a város és környékének természeti leírását, valamint Nagykanizsa történetét a kezdetektől az 1690-ben történt felszabadulásig tartalmazza.

Az első fejezet Cseke Ferenc: Nagykanizsa és környékének természeti viszonyai című tanulmánya, melyben a szerző a földtani felépítéssel, az éghajlattal, a vízföldtani adottságokkal, talajviszonyokkal foglalkozik. Kiemeli a közeli Alpok hatását az időjárásra, melynek következtében főleg a nyári és őszi időszakban több a csapadék, kevesebb a napsütés, mint az alföldi vidékeken. Ennek következménye, hogy az őszi növénytakaró az erdő volt, és mint Gyulai Ferenc: Dél-Zala növényvilága című dolgozatában megállapítja, a mai körülmények között is ez játszik vezető szerepet. Bükkösök, égeresek, gyertyánosok, tölgyesek, a Principális csatorna völgyében égerlápérdők, valamint homoki vegetáció váltják egymást. Szintén Gyulai Ferenc: Dél-Zala állatvilága című dolgozatában az itt élő, ma is megtalálható állatfajokat veszi sorra. Kutatásai szerint különösen a rovarok világa igen gazdag fajokban, és rendkívül változatos a madárvilág is. Utóbbihoz az is hozzájárul, hogy a madárvédelemnek Dél-Zalában igen szép eredményei vannak. Kiemelhető ilyen szempontból a Zalakomáromi Természetvédelmi Terület, mely megőrizte az eredeti, természetes állapotát.

¹ Szerk.: dr. Béli József, dr. Rózsa Miklós, dr. Rózsáné dr. Lendvai Anna.

A környezetminőség romlása következtében azonban egyes fajok itt is eltűnnek.

A történeti tanulmányok sorát a kötetben dr. Horváth László: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig című dolgozata nyitja meg. A szerző megállapítja, hogy őskori és ókori leleteket tekintve az általa vizsgált terület hasonlít környezetéhez. Az újkőkori dokumentumok – viszonylag nagy számban – Kanizsától nyugatra fordulnak elő. A rézkor elejéről kevés a lelet, közepén ugrásszerűen emelkedik, majd folyamatosan csökken, és így – a klimatikus viszonyok változása következtében – a bronzkor közepén már egy sem található. A régészet tanúsága szerint a késői bronzkorban sok az apró település, anélkül, hogy köztük egy nagyobb kiemelkedne. Szépszájú a keltáktól származó, fiatal vaskori lelet is, és a legtöbb a római korban, amikor a kis települések – szintén nagyobb város nélkül – az utak mentén helyezkedtek el.

Az utak településfejlesztő jelentőségét emeli ki Szóke Béla: A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén című dolgozata is. A szerző megállapítja, hogy a város és közvetlen környéke ebben az időszakban nem játszott vezető szerepet a Kárpát-medencében, de a tágabb környékről, a dél-zalai térségről már ez elmondható. Megszűnt ugyanis a Borostyán-út kultúra közvetítő szerepe, amit a tőle keletre haladó Adria-Kiev útvalon vett át. Az út dél-zalai szakaszán, különösen a Balaton nyugati oldalán lévő zalai átkelőhely volt fontos, melynek közelében alakult ki Keszthely és Zalavár. A vonzáskörzetükben lévő, Nagykanizsát körülvevő falvak is e forgalom hasznát élvezték. A népvándorlás korában a vidék elszegényedett, néptelenné vált. A VII. században avar és du(d)leb telepek jöttek, akik a XI. század közepén Pribina és Kocel grófságának népi hátterét alkották. A betelepülő magyarokkal együtt ők alkották Zala megye és Nagykanizsa őslakosságát.

A kötet legterjedelmesebb tanulmányát dr. Vándor László írta Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig címmel. Az önálló monográfiának is beillő dolgozat az eseményeket 900-tól 1690-ig kíséri nyomon. Külön érdeme, hogy nemcsak a város területére fordít figyelmet, hanem a környékre is. A vizsgálatot nem szűkíti le a vár történetére, hanem olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a mezővárosi fejlődés a harcok árnyékában, vagy a kanizsai uradalom gazdálkodása.

Megállapítja, hogy az első honfoglalók Harka törzséhez tartoztak, élükön Kál, majd a kalandozásairól híres Bulcsú állt. A kalandozások veresége után a határvédelem megszervezése, a gyeprendszer kiépülése jelentette egyelőre a konszolidációt. A szomszédos somogyi területeken Koppány volt az úr, és a vele való leszámolás jobban lekötötte az uralkodó figyelmét, mint a nyugati határ védelme. Bár a terület emiatt nem volt jelentős, Szent István Kolon néven megszervezte Zala megyét, és egyházigazgatási szempontból azt a veszprémi püspökség alá rendelte.

Kanizsa szláv eredetű neve IV. Béla 1245 évi oklevelében fordul először elő. Ebben az időszakban a Kőszegi család birtokolta a várost és környékét, majd a XIV. század elején jelent meg birtokosként a Kanizsai család. A család képviselői 1323-ban I. Károly adománylevelében kapták meg Kanizsaszeg várát, és a hozzá tartozó településeket. A kanizsaszegi vár nem a kanizsai vár helyén állt, hanem attól délre, a Kanizsa-patak (Principális csatorna) egyik szigetén épült. Magát a kanizsai várkastélyt a család a XIV–XV. század fordulóján emelte, és háborítatlanul birtokolta 1532-ig, a török támadások megindulásáig.

A szerző gondot fordít a városi fejlődés bemutatására is. Leírja, hogy Kanizsa már a XIV. században mezőváros volt, de külön kiváltságlevéllel nem rendelkezett. Fejlődését annak köszönhetette, hogy fontos utak találkozásánál feküdt, majd uradalmi központ is lett.

Az első török hadjárat következtében egy sor környező település elnéptelenedett, és gyakorlatilag beolvadt Kanizsába. Ezek közé sorolhatjuk Bagolyát, Palint, Vajdát, Csertőt stb.

1532-ben a város és környéke a Nádasdy család birtokába került. A Kanizsai család férfi ága kihalt, az utolsó gyermek Orsolya, Nádasdy Tamás felesége lett. Néhány év múlva, 1540-ben pestis járvány pusztított, aminek következtében a környező települések még inkább elnéptelenedtek. 1552-ben újabb török támadás indult, melynek során elesett Veszprém vára. Nádasdy ezért olasz építómesterek segítségével átépítette a várat és várkastélyt, hogy ellen tudjon állni az esetleges török betörésnek. Különösen növekedett a vár jelentősége, amikor elesett Szigetvár, és ennek pótlására Kanizsa központtal főkapitányságot szerveztek. Egy ideig Tahy Ferenc töltötte be a főkapitányi tiszteket, majd őt a legendás hírű Thury György követte.

Időközben sok változás következett be Kanizsa és a környék életében. Megjelentek a református prédikátorok, és az 1554 évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint igen sok település protestánssá vált, sőt az új hitnek magában a várban is voltak követői. A török veszély miatt az uradalom gazdasági élete hanyatlott, a vár ellátása komoly veszélybe került. A zsold nélkül maradt katonák a falvak népeit sarcolták.

Nádasdy Tamás halála után az özvegy volt a vár ura, de fontossága miatt 1568-ban azt a király átvette. A következő években ismét építkezés kezdődött, melyet Pietró Ferabosco olasz építész irányított. A falak megerősítése, a bástyák építése azonban nem hozott megnyugtató megoldást. A kapitányok Thury György halála után egymást váltották. Egy részük – a korabeli hadviselési gyakorlat szerint – portyázásával riogatta és tartotta távol az ellenséget, más részük viszont, a törökök meglepedésére alig mozdult ki a bástyák mögül. A kanizsai végvárat Szigetvár eleste után sem tartották az udvarban alapvetően fontosnak. Elsősorban a déli osztrák tartományok – Stájerország, Karintia, Krajna – érdeke volt megerősítése, de az adományok a katonák zsoldjára innen is igen lassan érkeztek.

A törökök döntő támadására 1600-ban került sor. A vár kapitánya ekkor a protestáns Paradeiser György volt, aki a védekezés során a város felől támadó törökökre lövett, és így a települést is elpusztította. 1600. október 22-én a védők feladták állásaikat, mert reménytelennek tartották a küzdelmet. A döntés az uralkodó körökből óriási felháborodást váltott ki, és a főkapitányt társával együtt kivégezték. 1601-ben a magyarok kísérletet tettek a visszafoglalásra, de ez nem sikerült. A támadások során elestek a Kanizsát körülvevő kisebb várak is (Kéthely, Csákány, Szenyér, Csány, Isabor, Pölöske, Rajk, Szentbalázs, And, Botszentgyörgy, Bajcs, Babócsa stb.). Babócsát a törökök erősítették meg, míg a császáriak Kanizsával szemben építettek ki védővonalat. Ehhez tartozott Lenti, Légrád, Egerszeg, Kiskomar stb.

Az 1664-es hadjárat során Zrínyi Miklós tett sikertelen kísérletet Kanizsa visszafoglalására, de az 1683-ban meginduló török elleni harcok során a végvárnak stratégiaiul egyre kisebb jelentőséget tulajdonítottak. Buda visszavétele, 1686 után legfeljebb azt tiltották meg a muraközi lakosságnak, hogy a kanizsai törökökkel élelmet szállítson, de ezt a rendelkezést is sorra megszegték. A várat végül 1690 márciusában adták fel a törökök, szabad elvonulás mellett. A területen ekkor összesen 187 fából készült ház volt, melyekben a volt katonák, az itt maradt törökök és a visszaköltöző polgári lakosság kezdte meg a mindennapi életet. A város történetében ezzel új korszak kezdődött.

Az ismertetett munka gondos kivitelezése az Akadémiai Nyomda munkáját dicséri. Külön kiemelhetők a nagy gondnal kiválogatott képek, az alapos jegyzetapparátus, a német, angol nyelvű összefoglalók. Úgy érezzük, hogy egy létszámában, gazdasági súlyában nem túl jelentős, de érdekes és szép városról készült ezúttal tudományos igényű megírt munka, melynek kíváncsián várjuk folytatását. (Önkormányzat, 1994.)

Dóka Klára

Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből

A békéscsabai Kőrösi Csoma Sándor Főiskola színvonalas könyvsorozatának, a Kőrösi Tanulmányoknak 5. köteteként említi a bevezetőjében a kiadvány szerkesztője, *Micheller Magdolna*. Azonban a könyv jelentősége és kiemelkedő tartalmi összetevői miatt túllép egy sorozat keretein: a Felsővelődési és Köznevelési Minisztérium országos nemzetiségi kutatási programja során készült fontosabb tanulmányokat foglalja magába. S a fennállásának 10. évfordulóját ünneplő békéscsabai főiskola éppen e kutatás mentor intézménye lett, amelybe a főiskola tanári karán túl más, nemzetiséggel foglalkozó intézmények szakemberei is bekapcsolódtak. Így került a kötetbe a minisztérium nemzetiségi kisebbségi és etnikai főosztálya akkori vezetőjének, a szegedi múzeum történészének, a gyulai levéltár munkatársának, a szegedi főiskola és a szarvasi óvónőképző intézet tanárának tanulmánya.

A főiskola a Délkelet-Alföld nemzetiségi képzési intézménye. Hazánkban egyedül itt képeznek román nyelvű tanítókat, s a szlovák tanítóképzésnek is fontos bázisa, mert rajta kívül csak Esztergomban folyik hasonló munka. Emiatt is jó érzékel választotta ki a szerkesztő azokat az írásokat, amelyek közvetlenül vagy közvetve ezt a fontos célt támasztják alá.

A nemzetiségi iskolák és nevelőképzés éppúgy helyet kapott, miként a mai legnépesebb nevelési-oktatási feladatok feldolgozása. Sorrendben az első tanulmány *Petrusán György* munkája. A Román iskolák Magyarországon címmel a hazai román nyelvű oktatás történetét tekinti át. Bevezetőjében az államilag elismert nemzetiségi iskolapolitika első fecskejéként az 1777-es Ratio Educationist említi, mely hélt nemzeti tanítási nyelvet sorol fel, köztük a románt is. Magyarországon az első román iskola Brassóban, 1495-ben jött létre, s a XVIII. század végére Erdélyben és a Partiumban 300-nál több, a Bánátban 83 román iskola működött. Értékeli az Eötvös-féle 1868-as népoktatási alaptörvényt, s rámutat a Trefort- és az Apponyi-féle törvények káros hatására. Statisztikai adatokkal érzékelteti a két világháború közötti állapotot, s részletezi azokat az okokat, amelyek 1960-ban a kétnyelvű iskolatípus bevezetését előidéztek. Kritikus megjegyzésekkel bírálta ezt a megoldást, de a mai helyzetben más kiutat nem tud ajánlani. *Mátraiiné Gorján Mária* A nemzetiségi oktatásügy alakulása az 1945 utáni évtizedekben című nagyívű tanulmányában komplex áttekintést nyújt a kérdéskörrel. Elsőként a II. világháború utáni törvények, rendeletek határozatok tükrében érzékelteti a nemzetiségi iskolapolitika változásait, külön tárgyalva az 1945–1956., 1956–1968. közötti, valamint az 1980-as évekig tartó időszakokat. Majd sorra veszi a nemzetiségi közoktatás intézményrendszerét, az iskolahálózatot, annak égető problémáit, személyi és tárgyi feltételeit, illetve hiányait (óvodák, általános iskolák, középiskolák, valamint a pedagógusképzés). A nemzetiségi oktatás kapcsán fontos tényezőnek tekinti az anyanemzetrel való szoros kapcsolattartást.

Bucin Mihaela konkrét és világos tervezetet tesz közzé a román nemzetiségi pedagógusképzés általános és alapvető metodikai-tartalmi kérdéseiről. A tervezet figyelembe veszi a hazai román nemzetiség kultúráját, a beszélt nyelvet, s a hangsúlyt a társalásra, a nyelvhelyességre helyezi. Ennek szellemében kívánja széleskörűen alkalmazni a korszerű oktatási eljárásokat és eszközöket.

Erdmanné Jenés Margit A kredit- és modulrendszer feltételei a nemzetiségi román és szlovák felsőoktatásban című tanulmányában a négy éves tanítóképzésből fakadó legfontosabb metodikai kérdésekre összpontosít, melyek egyik legfontosabb eleme, hogy a nemzetiségi oktatásban mindenképp helyt kell kapnia „a saját etnikai csoportokra is kiterjedő történelmi, közgazdasági, jogi, állampolgári ismereteket felölelő politikai, a társadalom művelődési-művészeti folyamataira koncentrált szociológiai és esztétikai, a szakmai morált is alapozó általános etikai stúdiumoknak”. Egyúttal szól az intézményváltás, illetve az átjárhatóság le-

hetőségéről is, pl. a főiskola és a szarvasi óvónőképző intézet között.

Radó Péter A kisebbségi oktatás címmel alapos, statisztikai adatokkal szemléltetett háttér tanulmánya nélkülözhetetlen hozzájárulás a nemzetiségi közoktatás fejlesztésének stratégiájához.

Két tanulmány a magyarországi szlovákok letelepedés-történetét, illetve a XX. századi helyzetét dolgozza fel, történelmi és kulturális-társadalompolitikai alapot nyújtva az oktatáspolitikára és a szlovák pedagógusképzés feladatait számbavevő elméleti és gyakorlati munkának. A két szerző a hazai szlovák történetírás jeles szakembere (*Gombos János*: A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig; *Tóth István*: Szlovákok a XX. századi Magyarországon).

A kötetet bibliográfiai összeállítás (*Lonovics Lászlóné* munkája), valamint a tárgyalat témakörök-höz jól illeszkedő illusztráció (*Lonovics László* válogatása) egészíti ki.

A tanulmánygyűjtemény szakmai pedagógiai célirányultságán túl sokszínű tájékoztatást ad a nemzetiségi oktatás színvonalas megvalósítására törekvő egyik felsőoktatási műhelyünkről. (Békéscsaba, 1995.)

Krupa András

FARAGÓ JÓZSEF – FÁBIÁN IMRE: Bihari népmondák

Mivel Kolozsváron az 1950-es évek végén megszüntették a Bolyai Egyetemet és benne a néprajzi tanszéket, ezért Románia területén több mint három évtizeden keresztül nem folyt néprajzi képzés. A néprajzi és folklór gyűjtés és feldolgozás iránti igény azonban megmaradt, és egyre növekedett Erdély magyar településein. Ennek egyik kielégítési formájaként folklórgyűjtő pályázatokat hirdettek és ebbe az iskolákat, a fiatalokat és az időseket egyaránt bekapcsolták. A folytonosságot és a rendszerességet tekintve az ilyen mozgalomban élen járt Bihar megye romániai részének magyarsága. A Nagyvárad *Fáklya* számos pályázatot hirdetett, melynek szellemi megalapítója, gyakorlati szervezője *Fábián Imre* a jeles nagyvárad *folklorista és újságíró*. Olyan kiváló szakember segített neki ebben, mint *Danielisz Endre*, Nagyszalonta múltjának és jelenének legjobb ismerője. A könyvek közreadásában elsősorban *Faragó József*, Erdély nagynevé, tudós folkloristája támogatja. Így jelent meg a magyar nyelvterületen egyedülálló: *Bihari gyermekmondókák* 1982. *Fábián Imre* tette közzé: *Világkép asszony. Kocskás Sándor meséi*. Bukarest 1984; *Bihari tallós mesék, találós kérdések, mesetálmányok*. Nagyvárad 1994. Most pedig egy nagyon értékes bihari mondagyűjteménnyel ajándékozta meg nemcsak a folklor tudományt, hanem a honismereti mozgalmat is, hiszen az említett könyvek egy jól szervezett honismereti mozgalom eredményei.

Már a könyv számbeli mutatói is impozánsak, hiszen negyven bihari településről 463 mondát tartalmaz. Mindez azt jelenti, hogy több száz iskolást, fiatalot, de idősebb embert kellett elérni ahhoz,

hogy ez a hatalmas anyag összegyűljön. A mondákat az adatközlő nevével, korával, a felvétel helyével és rögzítést végző megjelölésével tették hitelessé. Külön érdeklődésre tarthat számot a nagyszalontai gyűjtés, hiszen ez az a mondavilág, melyben *Arany János* felnőtt és ezek hatották át alkotásait. 1910 körül nagyarányú folklórgyűjtést végeztek Nagyszalontán, mely csak részben jelent meg a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. kötetként, és ebben olyan nagynevű kutatók vettek részt mint *Kodály Zoltán*, *Szendrey Zsigmond* és gimnazistaként fia *Szendrey Ákos* is. A kötet szerkesztője *Sebestyén Gyula* attól félt, hogy az idő múlása miatt elkéstek a gyűjtéssel. A kötet gazdag tartalmára támaszkodva Faragó József: „... azt is igazolni szeretné, hogy az 1910-es években, vagyis Sebestyén szerint 'az utolsó órákban megejtett gyűjtések' után újabb két-három keserves emberöltővel még mindig él a nagyszalontai mondavilág”. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nagyszalontaiak tágabb értelemben a bihariak, ragaszkodnak hagyományaikhoz és ehhez ez a könyv is segítséget nyújt.

Csak jelzésekppen írom le, hogy a névmagyarázó mondákat a tündérek, óriásokról szólók követik, majd a történeti és helyi mondákat adják közre. A történeti személyek közül a legtöbb Mátyás királyhoz kapcsolódik. A tatár és török forduló elő leg többször a népek közül. A törökök által kecskealakú kőbe rejtett kincs mondája az egész Kárpát-medencében megtalálható, éppen úgy, mint az elsüllyedt haranghoz kapcsolódó hagyományok. Külön nagy fejezetet alkot a nagyszalontai népmonda kincs, melyben *Arany János*, *Petőfi* éppen úgy helyet kap, mint *Toldi Miklós*. Ezek esetében már sokszor nem lehet megállapítani, hogy ezek évszázados hagyományok vagy könyvből kerültek az elbeszélőkhöz. Talán nem is ez a fontos, hanem az, hogy büszkéek azokra a mondákra, melyek városukhoz kapcsolódnak.

Általánosságban meg lehet állapítani, hogy a honismereti kutatás milyen nagy fontosságú a nemzeti önismeret ébrentartásában és ezt a bihariak kitűnően végezték és remélhetőleg a jövőben is hasonlóképpen szervezni fogják. Milyen jó lenne, ha ez a munka nem állna meg az országhatárnál, hanem magába foglalná az egész Bihar vármegyét, Biharországot, hiszen egy mesterségesen húzott határ nem tudja megsemmisíteni az évezreden keresztül való összetartozást. Ilyen próbálkozásnak már tanúi lehetünk Beregben, Zemplénben, de mindenek előtt Gömörben. Jó lenne, ha itt is sikerülne. A könyv végén felsorolják azoknak a nevét, akik előfizetésükkel támogatták a könyv megjelentetését. Ebből az derül ki, hogy több mint fele anyaországi, sok a bihari. Ez mutatja, hogy az érdeklődés milyen nagy Bihar megye romániai része iránt. (Nagyvárad, 1995.)

Balassa Iván

Balatonakali

Örömmel vettem kézbe a Hudák Józsefné által írt Balatonakali c. könyvet, amely Balatonakali

Önkormányzat gondozásában lett kiadva. A könyv megjelenése példaként is szolgálhat, mivel azon ritka esetek közé tartozik, amikor egy valamivel több mint 600 főt számláló község nyugalmazott tanítója tollából a község előjáróságának finanszírozásával, tehát önréből – és ez a mai világban nagy dolog – jött létre.

A könyv olvasása során megismerhetjük röviden a falu történetét, valamint a mai falukép kialakulásának érdekes epizódjait. Igen aprólékosan foglalja össze a szerző a település hagyományos építészét, a néprajzi szokásokat, a halászatot, a mezőgazdaságot, megismerjük a népességgel, a falu fejlődésével kapcsolatos adatokat.

Igen olvasmányos és – kimondottan őszintén – szórakoztató az anekdoták, a betyártörténetek, valamint a falu egyéb kis sztorijainak leírása, amelyek olvasásakor lelki szemeim előtt megjelenik az elbeszélő ismerős hangja és kedves arca, az akali családok vendégszeretete, embertársai iránt való tisztelete.

Nyugodtan és szeretettel ajánlhatom e könyvet nemcsak a falubelieknek, de a községet ismerő vagy megismerni akaró valamennyi embernek. Úgy a szerzőnek, mint a község előjáróságának csak gratulálni lehet e mű létrehozásáért. (1996.)

Mezősi József

TUNGLI GYULA:

Izsákfa évszázadai

Bizonyításra nem szorulóan hasznos fejlemény falumonográfiáink sorának gyarapodása. A kistéleplések jogi és szellemi önállóságának garanciáját is jelentő önkormányzatiság öröndentes módon pártolja föl a helytörténészek, helyismereti kutatók áldozatos működését, és a kétségtelen anyagi nehézségek ellenére is támogatják településük múltját feltáró kötetek megjelenését. A szép szándék és a hasznos gyűjtőmunka megtestesülése *Tungli Gyula* könyve, amely a kemenesaljai falucska, a 420 lelkes Izsákfa máig élő történetét – és kivált közeli múltját – tekintti át.

Az első dicséret szóljon a szerző címválasztásának mértéktartásáról. Az *Izsákfa évszázadai* olyan általános megfogalmazás, amely nem takarja a monografikus szemléletű földolgozás igényét, inkább azt sugallja, hogy az olvasó szemelvényeket, adatokat és szempontokat kap a Ság-hegy közelében elterülő, írott forrásban először 1435-ben említett falucska múltjáról, életéről. Valóban, *Tungli Gyula* nem színtetikus kidolgozott történeti áttekintést, a lokális és regionális vonatkozású kútfők teljes körű földolgozásán alapuló koherens művet alkotott, hanem olyan nagyléptékű történeti, illetve kortörténeti rajzolatot, amely arra föltétlenül alkalmas, hogy a tagnap és a jelen folyamatainak történeti erővonalait világossá tegye. A kötet tehát úgy épül föl, hogy a történetiség anyagának, az adatok gazdag tárházának szellemi talapzatát jelenti. A bevezető-betájéoló *Általános rész* – demográfiai adatok, földrajzi és éghajlati viszonyok, flóra és fauna stb. – után következik a már röviden jellemzett történeti áttekintés. A bizonyít-

hatóan XV. század eleji település múltját, a kötet címébe emelt évszázadait nagy léptékben tekinti át a szerző, részint a magyar köztörténelem periodizációja, részint a művelődéstörténet helyi fejleményei, részint a társadalmi tagozódás itteni alakulásának fázisai – mint a jobbágyág úrbírtrendezése, fölszabadulása, a magán- és a szövetkezeti gazdálkodás rendje – szerint. A három szempont együttes – helyesebben: kevert – érvényesítése miatt elmosódnak a történeti átnézet belső arányai, így az állítólag izsákfalvi születésű *Savanyú Józsi*¹ betyár alakja csaknem olyan fontossá lesz a kötetben, mint a helyi társadalom múlt században karakteressé váló rétegszerkezete. A történeti szemle legkidolgozottabb része a közelebbi múlt – vagyis a XIX. és XX. század – művelődéstörténete, az oktatás, a vallási élet, az egyesületek működése, valamint az új- és legújabb kor eseménytörténete, amely utóbbinál viszont erősen a hazai gazdaságtörténet rendszerébe érvényesül.

A kötet főtestét alkotó adattári rész három egységre tagolódik: a *földrajzi nevek* alapos számbavételére, az anyagi és szellemi *néprajz* helyi sajátosságainak mustrájára, illetve a *Szociológia* fejezetcím alá foglalt igen vegyes tartalmú anyagra, ahol demográfiai, népmozgalmi statisztikáktól az életmód meghatározóin át a faluba járatott újságok számáig sok mindent megtudhatunk Izsákfa lakóiról. Lényegében az adattári rész szerves folytatása – a kissé megtévesztő – *Dokumentumok* című rész is, ahol nem dokumentumok találhatók, hanem Izsákfa életrajzi kislexikona olvasható: az egykori községi tanítók és az elszármazott értelmiségiek rövid életrajzai. Csak ez után következnek a valódi, ám elegendő tartalmú dokumentumok: részletek különböző régészeti, történeti, társadalomtudományi folyóiratcikkekből, visszaemlékezésekből, vallomásokból, a Ság-hegy szépségeit megéneklő költeményekből, naplókából, levelekből, hivatalos iratokból. Színvonalas a kötet jegyzetapparátusa és irodalomjegyzéke; gondos összeállítása azt mutatja, hogy a szerző csakugyan beleásta magát a lehetséges forrásokba, a levéltári és szakirodalmi kútfőkbe éppen úgy, mint a másodlagos forrásnak tekintett sajtókölöszékekbe.

A kötet imént leírt szerkezete alapján tehát azt mondhatjuk, az *Izsákfa évszázadai* nem falumonográfia, hanem adattár, amely elsősorban a közelebbi múlt, a XIX. és a XX. századi falutörténelem tényanyagát és emberi világát térképezi föl legalaposabban, legdokumentáltabb és legkörültekintőbb módon. Önmagában természetesen nem értékítélet a műfaji meghatározás; az adattár nem kevesebb a monográfiánál, csak más, kisebb igényű vállalkozást jelez. Ez a kiváló adattár viszont alkalmas kiindulópontja lehet egy majdan megírandó, egységes szempontok alapján készülő, koherens szerkezetű monográfiának. És tegyük még hozzá: bár minden magyar faluról készülnie legalább ilyen színvonalú adattár! (Pápa, 1995.)

Mezey László Miklós

¹ A Magyar Életrajzi Lexikon szerint a nevezetes, hírhedt betyár Orosziban született (1.: MÉL, 2. köt. Bp. 1969. Akad. K. 579. old.)

Jókai Szó

A mátyusföldi Jóka község lapja

Évente négyszer jelenik meg a Galántai járáshoz tartozó, alig több mint háromezer lelkes település számonként 32 oldalas, színvonalas újsága, amit elsősorban gazdag honismereti tartalma miatt mutatunk be olvasóinknak. Természetesen számos más, a település életével, infrastruktúrájával, egyházi-, kulturális- és sportéletével foglalkozó írás is olvasható benne.

A lapot egészében véve a tolerancia jellemzi. Megmutatkozik ez abban, hogy a falu szlovák kisebbségére való tekintettel az írások egy része két nyelven, vagy csak szlovákul jelenik meg, de kitűnik abból is, hogy számos cikk foglalkozik a településen élő szlovák és roma etnikumot érintő témákkal. Az identitás és a tolerancia, vagyis a nemzeti öntudat és a más nemzethez, etnikumhoz tartozók iránti megértés összeférhetőségét jelzi, hogy olvashatunk a lapban az anyanyelvi óvodai nevelés fontosságáról, valamint a szlovák nyelv-művelő verseny eredményéről is.

Számunkra természetes, mégis viszonylag kevés helyi lapra jellemző a múlt értékei iránti fogékonyság. A Jókai Szót e tekintetben példamutatónak mondhatjuk, valamennyi számában fellelhető az a szemlélet, amely leginkább talán Németh Lajosné egyik írásában érvényesül: felsorolva a település kulturális örökségének értékeit – helyi hagyományt ápoló táncsoport, öreg platánfa, felújított vízimalom stb. – hangsúlyozza, hogy van „*becsületes múltunk*, amire nem szégyen emlékezni...” Ezt bizony nem minden nép mondhatja el magáról ezen a tájon.

Az írások egy része az egész nemzetet érintő, esetünkben az egységes magyar nemzethez való kapcsolat erősítését szolgáló témákkal foglalkozik, mint Szent László Király halálának 900. évfordulója, vagy a Millecentenárium alkalmából östörténetünket bemutató cikkek. A legzadagabb azonban a helység történetével foglalkozó anyag, melynek itt még felsorolására sincs hely, csupán néhány cím említésével jelezzük a témakörök sokszínűségét. *Jókaiak az 1848/49-es szabadságharcban* (számos jeles honvédtiszt és honvéd származott Kis- és Nagy-Jókaról), *Száztíz éves az önkéntes tüzoltó szervezet Jókán*, *Miből gazdálkodott a falu száz éve*, *Jókaiak az orosz hadifogságban*. Tekintettel a felvidéki magyarság Csehországra történő deportálásának és Magyarországra való kitelepítésének 50. évfordulójára, több írás emlékezik ezekre a szegényes és tragikus eseményekre, melyek éppen ennek a vidéknek, a Mátyusföldnek magyarságát sújtották a legnagyobb mértékben.

A hagyomány őrzésének fontosságát és közéleti súlyát jól mutatja a jókai polgármesterrel, Ravasz Andrással készült interjú, amelyben 1994. évi újraválasztása alkalmából megfogalmazta a következő négy esztendőben elérendő fő célokat. A hét elküzdés egyike a *helyi szkinzen építésének befejezése*. Valóban, az újjáépített *vízimalom* és a körülötte épülő *szabadteri helytörténeti gyűjtemény* Jóka minden polgárának szívügye, a falu történelmi gyökereinek jelképe. De a Jókai Szóból megismerjük a

település hagyományának további értékeit is. Helyi történelmi és helynevekhez kötődő mondákról olvashatunk, megelevenedik a régi jókai aratás. Megismerkedünk Magda nénnivel, az itt működő csontkováccsal, a híres Jókai Hagymányórzó és Hagymányápoló Tánccsoporttal, a Csemadok helyi citerazenekarával, valamint a jókai cigányzene virtuózaival. Több írás foglalkozik a településen működő szervezetekkel, főként a Csemadokkal és a Jókai Keresztelő Szent János Cserkészcsapattal.

A Jókai Szó egyik szép írása az Anyák Napja alkalmából az *anyanyelv* és a hagyomány jelentőségéről ír. A mátyusföldi szerző az erdélyi Sütő

Andrást idézi: „A havasi emberek szerint a viharban eltévelyedettek akkor kerülnek végveszélybe, ha már hátrafelé sem tájékozódhatnak, mert lábuk nyomát befújta a hó.”

A Jókai Szó, azon kívül, hogy megvalósítja a település polgárainak minél teljesebb körű tájékoztatását, ezeknek a lábnyomoknak, az elődök kulturális örökségének ápolásával szolgálja azt a célt, hogy a mátyusföldi magyarság ne kerüljön a Sütő András által emlegetett végveszélybe.

Halász Péter

Püspökladányi kisbunda díszítése

Tisztelt Olvasó!

1997 szeptemberében megjelenik a Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete című monográfia. A kötet mintegy 200 szövegoldalon, 500 – színes és fekete-fehér – fotó segítségével mutatja be a térség (érintőlegesen a régi vármegyék is) népi díszítőművészetét, a tárgykötők és tárgyhasználók világát.

A szerzők, a megyei múzeumok tudományos munkatársai, a legújabb kutatások tükrében ismertetik a változatos földrajzi, történeti és kulturális adottságokkal rendelkező megye népművészeti értékeit, s a klasszikus tárgycsoportok mellett a modern értelmezés komplexumában tárják fel a népművészet összefüggéseit. A látványos kötet nemcsak reprezentatív ajándék, de haszonnal járulhat hozzá az oktatáshoz, a honismereti tevékenységhez, a térség értékeinek, imázsának megismeréséhez is. Haszonnal forgathatják a múltunk iránt érdeklődők csakúgy, mint a szép tárgyak szerelmesei.

A kötet tervezett ára 4000,- Ft, előzetes megrendelés esetén 3500,- Ft (Herman Ottó Múzeum, 3501 Miskolc, Pf. 4.).

